

KÜTAHYA'DA RAMAZAN MUSİKİSİ Music of Ramadan in Kütahya

Mehmet Nuri UYGUN*

Özet: Ramazan, İslâm dünyasında heyecanla özlenip yaşanan bir aydır. Ramazanda yapılan kutlama adetleri, özellikle Türkiye'nin büyük şehirleri için yazılan hatırat ve araştırmalarda yazılmış olup, Anadolu'nun diğer şehirlerindeki çalışmalar ve müzik uygulamaları yeteri kadar ele alınmamıştır. Bu makalede, Anadolu'nun tarihî şehirlerinden biri olan Kütahya'daki Ramazan musikîsi ortamı ve uygulamaları ele alınacaktır. Özellikle Ramazanda okunan iki ilâhi ve çocuklarca okunan "küpecik mânisi" nin notaları da ilk defa olarak, dinî ve din dışı Ramazan müzik uygulamalarına örnek olmak üzere yayınlanacaktır.

Anahtar sözcükler: Ramazan, Kütahya ve Ramazanda müzik, Teravîh İlahileri, Çocuk Mânileri, Dinî Müzik, Kütahya Folkloru.

Abstract: Ramadan is a month which is experienced with full excitement through the Muslim world, and has bore important folkloric and religious values.

Practices in Ramadan, are discussed greatly in the memoirs and researches which were written especially in the big cities of Turkey. But, Ramadan music ambience and celebrations in various Anatolian cities have not been written enough yet.

In this article, in Ramadan music ambience and practices of Kütahya, which is one of the historical cities of Anatolia, will be discussed. Musical notes of two Ramadan hymns and küpecik ditty which is sung by children will be published for the first time as examples of both religious and non-religious musical practices of Ramadan.

Keywords: Month of Ramadan (Ramazan), Kütahya and music in Ramadan, Kütahya, Teravîh hymns, children ditties, religious music, folklore of Kütahya.

Giriş:

Ramazan ayı Anadolu'nun ve Balkanlar'ın çeşitli şehirlerinde, Müslümanlar arasında dinî folklorik değerlerin de gündeme gelmesi ile yüzyıllardan bu yana büyük bir coşku ile yaşanmaktadır. Ramazan ayındaki dinî uygulamalar ve âdetler genellikle İstanbul'un eski gündelik hayatının anlatımı içerisinde yazılıp çizilmiş olup, diğer şehirlerdeki kutlamalar ve sosyal hayat

---

* Yrd. Doç. Dr.-, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı.

üzerinde fazlaca araştırma bulunmamaktadır. İstanbul ramazanlarında tarihteki musikî icrası konusunda da bir hayli hatırat ve araştırma dikkat çekmekte olup, bu çalışmada ise İstanbul dışındaki şehirlerimizden Ege bölgesindeki Kütahya merkez ilçesinde Ramazan aylarında yapılan dinî ve din dışı musikî uygulamaları üzerinde durmak istiyoruz.

Bilineceği gibi Kütahya İli, Selçuklular tarafından fethedilmiştir. (H.631/M.1233)¹ Daha sonraları, Anadolu Beyliklerinin en büyüğü olan Germiyan Beyliği'nin uzun yıllar merkezi olmuştur.² Germiyan Beylerinden II. Yakub'un kız kardeşi Devlet Hatun, Osmanlı Şehzadesi Beyazıt ile evlenmiştir.(H.783/M.1381) Yapılan ihtişamlı düğün kaynaklarda bütün ayrıntıları ile kaydedilmiş olup, Germiyan Sarayının çeşnigir başısı Paşacuk Ağa da düğün ekibi ile Osmanlı Sarayına Bursa'ya gitti. Daha sonra Beyazıt tarafından Osmanlı Sarayında çeşnigir başı olarak görevlendirilen Paşacuk Ağa, oğlu ve torunları da ondan sonra görevini devam ettirerek Germiyan Sarayının teşrifat geleneğini devam ettirmişti.³ Bu olay da gösteriyor ki, Germiyanlılar çevre beyliklere ve şehirlere de sosyal yaşayışta etkili olmuşlardı. Beylik merkezi olan Kütahya şehri de, geçmişten günümüze bu kültür ve gelenekle iç içe olan sosyal hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı bir il olmuştur. Osmanlı döneminde de, Anadolu Eyaleti Başşehri ve Beylerbeylik merkezi olarak önemini korumuştur.

Ramazanın Yaşanışı:

Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerinden beri ramazan ayının yaşanışı da, Kütahya şehir merkezinde bu kültür ortamındaki adet ve geleneklerin uygulanması ile büyük önem taşımıştır. Ramazan ayı öncesinde yapılan çeşitli hazırlıkların, yiyecekler ve kullanılacak eşyalarda yoğunlaşması yanında, terâvih namazı kılınacak, mukâbele okunacak olan cami ve mescitlerdeki temizlik, bakım, onarım çalışmaları önemli ölçüde artardı. Günümüzde de ramazan ayı başlarında aynı heyecanla bu hazırlıklar yapılmaya devam etmektedir.

“Ramazan ayında Kütahya’da konakların divanhâne denilen selamlıkları namazgâh olarak kullanılır, imamlar, müezzinler tutulur. Mutfaklardaki uzun mangallar ikindiüstü hazırlanır, şimdi antika olan bakır kaplar sıralanır. Birinci

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s: 9, İstanbul – 1932.

² Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, s: 35, Ankara – 1974.

³ Varlık, *a.g.e.*, s: 60.

haftanın sonunda iftar ziyafetleri başlar, davetler devam eder gider, sohbet ve eğlenceler ramazan ayı boyunca devam eder gider.”⁴

Ramazan ayındaki en önemli hatıralardan biri de sahur vakti halkı uyaran davulculardır. Bu gün de devam etmekte olan bu adette en önemli konu, Kütahyalıların özel tabiri olan “zöhörcü” kelimesi ile isimlendirilen ramazan davulcularının mâniler söyleyerek, belli başlı ritimleri, yani Türk musikîsi usûllerini davulları ile vurarak sahur vaktine yakın sokakları dolaşmalarıdır. Fakat diğer şehirlerde olduğu gibi bugün artık mâniler okunmamakta, işin sadece ritim kısmı yaşatılabilmektedir. Öğretmen ve Kütüphaneci olarak yıllarca hizmet vermiş olan Mustafa Yeşil, (v.1984) aşağıda bir kısmını kaydedeceğimiz Kütahya’da okunan bu mânilerden bazılarını, not halinde kalan basılmamış araştırmasında kaydetmektedir.⁵

İşte geldim kapınıza
Selam verdim hepinize
A benim devletli efendim
Bir hediyen yok mu bize?

İşte geldim iki büklüm
Davuldur sırtımda yüküm
A benim izzetli efendim
İşte selâmün aleyküm

Çarşıdan aldım eleği
İçine koydum keleş
A benim izzetli efendim
Çocuktur evin meleği

Derede değirmen işlesin
Dağda koduk da kışlasın
İki gözüm benim ağam
Allah evladımı bağışlasın

---

⁴ İhsan Tunçoğlu, “Kütahya Turizmi ve Gelenekleri”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, s:763, İstanbul-1981.

⁵ Mustafa Hakkı Yeşil, *Kütahya Halkiyât Tetkikleri Halk Şâirlerinden Mâniler*, s: 129- 141, (Basılmamış Notlar) Kütahya-1928.

Kütahya’da ramazan gecelerinin sahurunda yukarıda bazılarını kaydettiğimiz bu mânilerin davulcular tarafından okunuş sesleri yankılanırken, halk genellikle haşhaşı gözlemeler, çeşitli börekler, mantılar, tiritler ve hoşafardan oluşan yemeklerini yerler. Bu sahur yemeğini müezzinlerin minarelerden orucun başlama saatini haber veren “Salluuu!” nidaları sona erdirirdi. Şimdilerde uygulamadan kaldırılan bu sesleniş tarzı, orucun başlama anının Arapça olarak “sallû” yani, Hazret-i Peygambere selam ve hürmet duygularının ifade edilmesinin emri olan “sallû alâ Muhammed”, Türkçesi “Hazret-i Muhammed’e salavat getirin!” ibaresinin kısaltılmış şekilde ifade edilmesi idi.

Ramazanda Musikî:

Burada söz edeceğimiz esas konu ise, camilerde ramazan aylarında okunan ilâhiler ve çocukların okudukları mânilerle, halkın bazı müsait yerlerde toplanıp musiki icrası ile uğraşmaları geleneğidir.

Ressam ve Neyzen Ahmet Yakupoğlu, Kütahya’da ramazan ayında yapılan kırk yıl önceki musikî meşklerinden “*Rengârenk Kütahya*” adlı eserinde şöyle söz ediyor: “Kış ramazanları on oniki kişilik yârân topluluğu, Şamlılar’ın Nuri Efendi, Tahsildar Ahmet Bey, Camadan’ın Mehmet Bey, Sait Efendi, Kâmukâr Bey, Yavaşçı, Kırbaş’ın Halit Ağa, Uzun Şükrü Efendi’nin işlettiği Sadedin Camii önündeki Karakulluk Han’ında bir oda tutuyorlar. Sahura kadar muhabbet ediliyor. Nalçacı Kömük Ömer saz, Germiyan oğullarından Kâmukâr Bey de ud çalıyor; türküler, şarkılar... Sahura yakın muhabbet dinî mevzulara dökülüyor.”⁶ Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi, o yılların Kütahya ramazan gecelerinde bir araya gelen musikî severler sahur vaktine kadar müzikle meşgul olup, sohbet ederek vakit geçirmektedirler.

Ramazan ayının en dikkat çeken uygulamalarından biri terâvih namazları olup, bazı camilerde hatimle; yani yirmi rekatlık namazın her rekatında birer sahife kur’an okunarak, günde yirmi sahifeden ramazan sonuna kadar tamamının okunup bitirilmesi yöntemi ile kılınan terâvih, bazı camilerde ise dört rek’atda bir selam verilmekle ve her dördlük arasında değişik makamlarda ilâhiler okunarak, İstanbul’daki selâtin camilerinde yapılan terâvih uygulamaları gibi kılınmaktadır.⁷ Terâvihlerde okunan bu ilahilerin en önemli özelliği, ramazanın ilk on beş geceleri “merhabâ” nakaratlı, son on beş gecelerinde ise “elvedâ” nakaratlı olarak okunmasıdır. Bu da ramazanın gelişinden duyulan sevinç ve gidiyor olmasından

⁶ Ahmet Yakupoğlu, *Rengârenk Kütahya*, s: 20, İstanbul-1991.

⁷ Özcan Nuri, “Ramazanda Dinî Müsikî”, *Sanat ve Kültürde Kök*, sy:6, s:24-26, Temmuz-1981-İstanbul.

duyulan üzüntünün belirtilmesi sebebindendir. Kütahya merkez camilerinde ramazan aylarında yıllardan bu yana kuşaktan kuşağa okunarak gelmiş olan iki ramazan ilâhisinin notalarını yayınlamak, bu kültürü bilimsel şekilde devam ettirmeyi hedefledik.

Bu ilâhilerden birincisi Eviç makamında olup, terâvihlerde ya dördüncü dörtlükten sonra, ya da beşinci dörtlükten sonra okunduğu görülmektedir. Bestecisi ve söz yazarı belli olmayan “Hak teâlâ seni bize lutf-u ihsan eyledi” sözleri ile başlayan bu ilâhi hakkında Ahmet Yakupoğlu şu bilgiyi vermektedir. “Ulu Câmî’nin Kütahya’daki mevkiî, halkın gönlündeki yeri başkadır. Yetişme çağlarımda Ramazan akşamları teravîh namazlarına devam ederdim. Şadırvanın üstündeki müezzin mahfilinden Kayyım Hoca, Hafız Ali, Müezzin Şükrü ilk haftasında “merhabâ” on beşinden sonra “elvedâ” ilâhisini okurlardı. Birbirine uymuş ve barışmış bu üç güzel sesin eviç makamından her sene gösterdikleri ilâhideki geniş ahenk, caminin rahat mekânında, kubbelerde öyle aks-i sadâlar yapardı ki, fütûhat devrinin o uzak asırlarından İsrâfil’in sûru gibi, insanı kendinden geçiren rahmânî bir hüviyete bürünerek o kapılara kadar dolu cemaati duâya, sonra da vitre kaldırırdı.

Hak teâlâ seni bize lutf-u ihsan eyledi
Merhabâ yâ şehri sultan (şehri gufrân)
Ey mübârek, merhabâ...”⁸

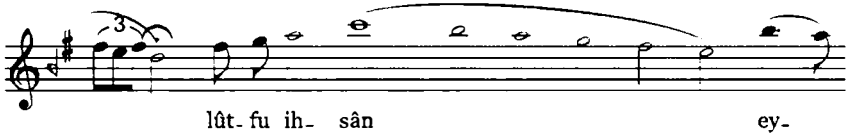
Bu ilâhi, 1970 -1990 yılları arasında Neyzen ve Ressam Ahmet Yakupoğlu, Yeşil Camî Emekli İmamı Hafız Mehmet Dumlu Hoca Efendi, Emekli Merkez Vâizi Nureddin Çanakoğlu Hoca Efendi başta olmak üzere, bazı din görevlilerinden meydana gelen gurupla, ramazan aylarında Kütahya merkez camilerinde hergün ayrı bir semte gidilerek, terâvih namazlarında seslendirilirdi. Bu şekilde de gelenek yaşatılmaya çalışılırdı. Çeşitli zamanlarda hazır bulunduğumuz bu toplulukla meşk ettiğimiz, ayrıca Mehmet Dumlu (d.1929) ve Nureddin Çanakoğlu (d.1930) Hoca Efendilere okutarak banda kaydettiğimiz ilâhinin daha önce yayınlanmamış olan notasını burada sunuyoruz:

---

⁸ Yakupoğlu, *a.g.e.*, s:14.

EVC RAMAZAN İLÂHİSİ

Serbest

Hak teâlâ seni bize lûtf-u ihsân eyledi
Merhabâ yâ şeh-r-i sultan hey mübârek merhabâ
Mustafâ'nın ümmetine fazl-ı ihsân eyledi
Elvedâ yâ şeh-r-i sultan hey mübârek elvedâ

- (A) On bir ayda (B) bir gelirsin
(B) Camileri (C) doldurursun
(A) Kılmayanı (B) kıldırırısın
(B) Ah elveda (C) vah firkatâ.

Yukarıda verdiğimiz beste düzeni ile okunan ilâhının ikinci dörtlüğü kaynaklarda bulunmayıp, halk tarafından bu şekli ile okunarak gelmiştir. İlâhının esas güftesi ise Niyâzî Dîvânı'nda şu şekilde yazılmıştır.⁹

Ey çarh-ı dûn nettim sana hiç vermedin râhat bana
Güldürmedin önden sona, ah mihnetâ vâh mihnetâ

Bendinden âzâd itmedin feryâdıma dâd itmedin
Bir dem beni şâd itmedin, ah veyletâ vâh veyletâ

İrişmedi dosta elim Rahmâna varmadı yolum
Çıkmadı başa menzilim, ah gurbetâ vâh gurbetâ

Kârım durur derd ile gam, gitmez başımdan hiç elem
Gülден cüdâ bir bülbülüm, ah firkatâ vâh firkatâ

Mecnun-veş âh ideyim Ferhad-veş vâh ideyim
Bu virdi hergâh ideyim, ah hasretâ vâh hasretâ

Varmazsa yolum şeyhime sarmazsa merhem yâreme
Olmazsa çâre derdime, ah hayretâ vâh hayretâ

Yanar Niyazî derdile hiç kimse yok hâlin bile
Nâlân olup girdi yola, ah rihletâ vah rihletâ

İşte yukarıda notasını ve sözlerini kaydettiğimiz bu ilâhilerin okunduğu terâvih namazının kılınmasından sonra camilerden dağılan halkın kulakları, çocukların mahalle aralarında şen şakrak şekilde okuduğu ramazan ayına mahsus

---

⁹ Seyyid Muhammed Nûr, *Mısrî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, (Hazırlayan: Mahmut Sadettin Bilginer), s:30-31 İstanbul-1982. Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, s:13, Ankara-1998.

“Küpecik mânisi”nin sesleri ile dolardı. Bu, terâvih namazından sonra guruplar halinde bir araya gelerek komşu evlerinin kapılarını sanki misafir gelmiş gibi çalarak, sessizce “Kim O?” nidasını bekleyen çocukların koro halinde birdenbire okumaya başladıkları, özel bir okuyuş tarzı olan ve bugün de hâlâ yaşatılmakta olan geleneksel bir mânidir.

Mâni, anonim Türk halk şiirinde bir nazım şekli olup, bütün Türk kavimlerinde kullanılmıştır. Genellikle dört mısradan oluşan mâniler hece vezni ile söylenmişlerdir. Mâniler söyleniş sebeplerine göre niyet, atışma, bekçi, davulcu, satıcı, mektup ve düğün mânileri gibi çeşitleri ile belirli bazı konuları işlemişlerdir.¹⁰ Burada da çocuklar arasındaki oyunlar ve çeşitli kutlamalarda okunan mâni örneklerinden biri olan ramazan ayına mahsus “Küpecik” mânisinden söz etmekteyiz.

Kütahya’da ramazan gecelerinde çocuklar, hemen herkes tarafından bilinen bu mâniyi okuyarak, kapısı çalınan evden verilen birer avuç çerez veya üç beş kuruşla, kendilerini mutlu edecek bir şeyler alırlar ve ramazan neşesini yaşarlar. Bazen gurup içerisinde bulunan çocukların kendi evlerinin kapılarını da çalıp, annelerinin dağıttığı çerezleri arkadaşları ile paylaştığı olur. Tanınmayan insanların kapıları kesinlikle çalınmaz, bilinen aileler tercih edilir, mâni içinde geçen “Allah biricik kızınızı(veya oğlunuzu) bağışlasın” mısrasına gelince, kapısı çalınan evin çocuklarından birisinin ismi mutlaka eklenirdi. Eski dönemlerde, verilen çerez ve hediyelerin içine konulması için küçük bir sepet de başkan durumundaki çocuğun kolunda olurdu. Bu durum da mâninin son kısmındaki sözlerden açıkça anlaşılmaktadır.

Daha eski dönemlerde ise, çocuklar ellerine topraktan yapılmış küçük bir küp, yani (küpecik) alarak, topladıkları çerez ve paraları bunun içine koydukları için, mâniye “küpecik” ismi verilmiş olmalıdır. Buradan da mâninin çok eski dönemlerden beri çocuklar arasında yaygın olarak okunduğunu anlayabiliriz. Mâninin son kısmında bulunan “Kapı ardında tırtıl” sözleri ile başlayan beyitte, çocuklar yaşadıkları dönemlerdeki en küçük para birimlerinden birini anıp, birkaç kuruş bahşiş isterler. Bu birim eski dönemlerde “on para”, “sarı lira” yeni dönemlerde ise, “yirmi beş kuruş”, veya “bir lira” gibi günün para değerlerinden biri olurdu. Çocuklar mâniyi yanlış sözlerle okurlarsa, herkes tarafından bilindiği için büyüklerce ikaz edilip doğrusu öğretilirdi. Bazı büyükler, çocukların mâniyi sonuna kadar okumasını beklerler ve bahşışı sonunda verirler, böylece bu geleneğin yaşatılmasında hayli ciddiye gösterirlerdi.

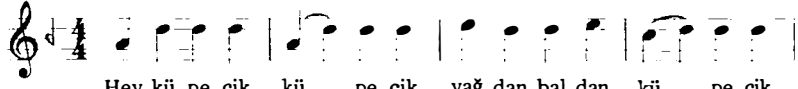
---

¹⁰ (Bakınız) Nurettin Albayrak, “Mâni”,T.D.İ.V. İslâm Ansiklopedisi, C: XXVII , s: 571-573, İstanbul 2003.

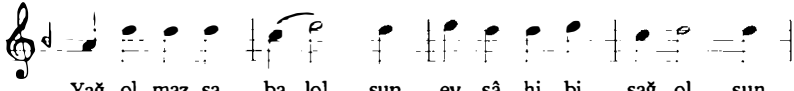
Mâninin, daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olan notasını ve mahallî okunuş tarzı ile kaydedilen sözlerini aşağıda şöylece verelim.

KÜPECİK MÂNİSİ

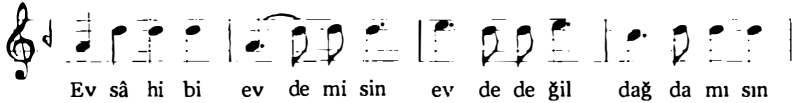
Sofyan

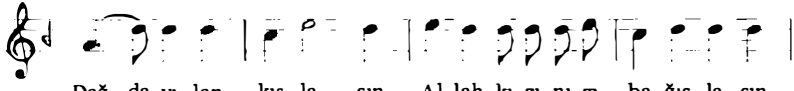
Hey kü pe cik kü pe cik yağ dan bal dan kü pe cik

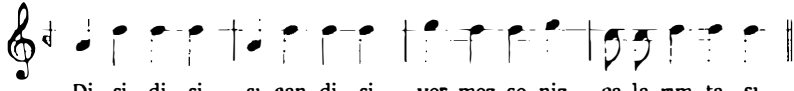
Yağ ol maz sa ba lol sun ev sâ hi bi sağ ol sun

Ev sâ hi bi ev de mi sin ev de de ğil dağ da mı sin

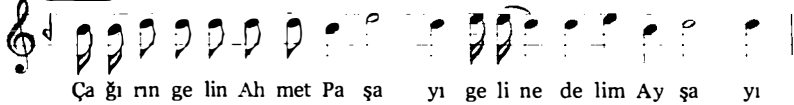

Dağ da yı lan kış la sın Al lah kı zı nı zı ba ğış la sın

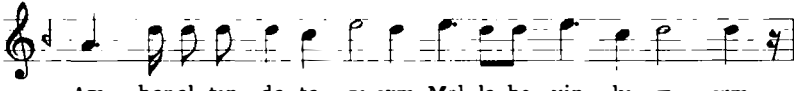

Di ūi di ūi sı çan di ūi ver mez se niz ça la rım ta ūi

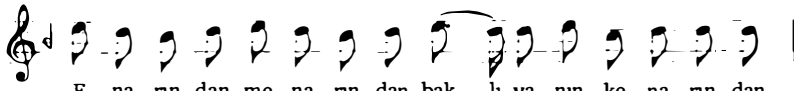
Serbest

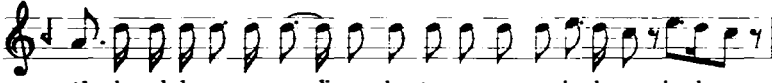
Ça ğı rın ge lin Ah met Pa ūa yı ge li ne de lim Ay ūa yı

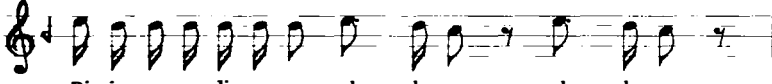
Am bar al tın da ta zı yım Mol la be yin kı zı yım

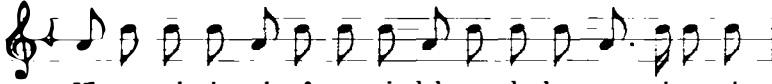
E na rın dan me na rın dan bak lı va nın ke na rın dan

Al du vak lı yen ge mer di ven den tın gır mın gır in de ge in de ge

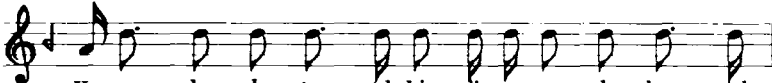
Bi zim sa rı lı ra yı al da ge al da ge

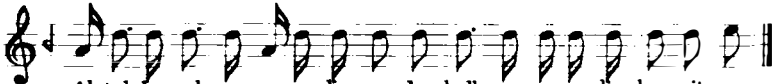
Ul ca mi nin mi nâ re si dok san do kuz pen ci re si

ca num A rap gû lüm A rap yan dı pi lav ten ci re si

Ka par dın da tur tıl bir li ra ver de kur tul

Al tok ka pek mez se pe dim yer den kalk maz se pe dim boş git mez

Hey küpecik, küpecik
Yağdan baldan küpecik
Yağ olmazsa bal olsun
Ev sâhibi sağ olsun

Ev sâhibi evde misin
Evde değil dağda mısın
Dağda yılan kışlasın
Allah kızınızı (oğlunuzu) başışlasın

Dişi dişi sıçan dişi
Vermezseniz çalarım taşı
Çağırın gelin Ahmet Paşa'yı
Gelin edelim Aysa'yı

Kapı ardında tırtıl
Bir lira ver de kurtul
Altı okka pekmez
Sepedim yerden kalkmaz
(Sepedim boş gitmez)

Ambar altında tazıyım
Molla Bey'in kızırım
Enarından menarından
Baklavanın kenarından

Al duvaklı yenge
Merdivenden tıngır mıngır
inde ge inde ge
Bizim sarı lirayı alda ge

Ulu Cami'nin minaresi
Doksan dokuz penceresi
Aman arap canım arap
Yandı pilav tenceresi

Sonuç

Kütahya şehrindeki Ramazan kutlamaları ve musikî uygulamalarının ele alındığı bu makalede, Türk din musikîsinin en önemli formlarından olan Ramazan ilâhileri üzerinde durulmuş, özellikle bunlardan ikisinin notaları ilk defa olarak yayınlanmıştır. Böylece bu iki ilâhinin zamanla unutulmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Müzik açısından değerlendirildiğinde ilâhilerin, beste özelliği bakımından yörenin halk müziğinin beste ve yorumlanması tarzından da etkilenmiş olduğu görülmüştür. Çocuk mânisi de, bestesinin herkes tarafından bilinmesine rağmen ilk defa notaya alınıp yayınlanmış, böylece beste, ritim ve uygulanış yönü ile zaman aşımından dolayı bozulmasının önüne geçilmiştir.

Kaynaklar:

- ALBAYRAK Nurettin, “Mâni”, *T.D.V.İslâm Ansiklopedisi*, C:XXVII, s: 571-573, İstanbul- 2003.
- ERDOĞAN Kenan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, s:13, Ankara -1998.
- ÖZCAN Nuri, “Ramazanda Dinî Mûsikî”, *Sanat ve Kültürde Kök*, C:I, Sayı:6, s:24-26, Temmuz 1981- İstanbul.
- Seyyid Muhammed Nûr, *Mısrî Niyâzî Şerhi*, (Hazırlayan: Mahmut Sadettin Bilginer), İstanbul - 1982.
- TUNÇOĞLU İhsan, “Kütahya Turizmi ve Gelenekleri”, *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, s:763, İstanbul -1981.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, s: 9, İstanbul - 1932.
- Varlık Mustafa Çetin, *Germiyan-oğulları Tarihi*, s: 35, Ankara - 1974.
- YAKUPOĞLU Ahmet, *Rengârenk Kütahya*, s: 20, İstanbul -1991.
- YEŞİL Mustafa Hakkı, *Kütahya Halkiyât Tetkikleri Halk Şâirlerinden Mâniler*, s: 129-141, (Basılmamış Notlar) Kütahya -1928.